

Sammanfattning av diskussion förd vid det nordiska symposiet om upprepad brottslighet 2–4 april 1976

Av amanuens LENA HOLMQVIST, Uppsala

Inledning

Henrik Tham Återfall är enligt den officiella kriminalpolitiska synen uttryck för asociala tendenser. Samhället använder straffhöjning för att motverka trotsset. Men återfall behöver inte ses som en egenskap eller tendens hos individen, utan kan vara ett mått på ett brottsobjekts attraktivitet. Om återfallsbrottslighet anses vara ett resultat av tidigare insatta samhällsåtgärders misslyckande kommer en straffskärpning att ge upphov till ytterligare upprepning av brottslighet. Även om en deterministisk syn är felaktig, tycks det vara vanligare med låga värden på ett antal bakgrundsvariabler hos återfallsförbrytare än hos andra. Återfall blir en indikator på levnadsnivån för vissa grupper i samhället. Att vara brottslig kan vara ett mer tilltalande sätt att försörja sig än att ta de lägsta positionerna i samhället.

Kriminaliteten som ett massfenomen nödvändiggör prioriteringar av polis- och åklagarmyndigheternas begränsade resurser. En omfördelning av resurserna skulle ge en annan bild av den upprepad brottsligheten eftersom återfallsstatistiken är en reaktionsstatistik.

Av de undersökningar som finns tycks följande slutsatser kunna dras:

- (1) Antalet debutanter som återfaller är relativt konstant. Även om en viss stegring har skett är det klart att huvuddelen av debutanterna inte återfaller.
- (2) De tyngre recidivisterna, personer som återfallit tre eller fler gånger, är en kategori som har ökat.
- (3) Brottsstypen är oftast förmögenhetsbrott och framförallt tillgrepp.
- (4) Återfallsrisken är större ju yngre personen är vid brottsdebuten.
- (5) Det finns stora skillnader i återfallsfrekvens mellan personer som får olika påföljder. En bidragande faktor härtill är att påföljd väljs efter bl a prognos.

Recidivister svarar i vissa fall för en mindre del av det totala antalet brott av en viss typ. Detta gäller t ex varusmuggling och misshandel.

Leif Persson Relativt få individer står för en stor andel av antalet bostadsinbrott, tillgrepp av och ur fordon, postbedrägerier och liknade traditionella grövre brott. Studier av antalet brott per individ visar att en stor del av brotten har begåtts av ett fåtal personer. Ett bekämpande av recidivism får givetvis större betydelse för den totala brottslighetens storlek inom dessa brottsområden än då det gäller den tidigare nämnda gruppen. Brottsligheten skulle sjunka kraftigt om en liten grupp av mycket flitiga individer kunde inkapaciteras.

Sten Heckscher Även om det skulle vara möjligt att förutse vilka personer som kommer att vara högaktiva går det inte att döma dem förrän efter det att brotten begåtts. Det därmed uppnådda oskadliggörandet är alltså ingen möjlig väg att hindra brottsligheten.

Polisverksamhetens arbete och inriktning

Erik Christensen Organisationerna är mycket olika i de nordiska länderna. I Danmark och Norge finns ett mer integrerat samarbete mellan åklagarmyndighet och polis. Politimesteren har en vid och ökande kompetens.

Det finns inte i något av länderna polisorgan som är speciellt inrättade för återfallskriminalitet. Tidigare fanns det en möjlighet att ålägga recidivister anmälningsplikt. De negativa effekter det systemet gav kan få förnyad aktualitet, om polisövervakning blir ett alternativ till frihetsstraff.

Peter Nobel Den svenska häktningsutredningen föreslår institutet tillsyn som alternativ till häktning. Någon som kan antas fortsätta sin brottsliga verksamhet ska kunna ställas under tillsyn. Det är tänkbart att häktespersonal blir ansvarig för tillsynen. Men det är också möjligt att uppgiften kan komma att åläggas polisen.

Leif Persson De flesta gripanden sker på flyende fot eller bar gärning eller också påträffas en person med stulet gods, exv vid trafikrazzia av ordningspolis.

Kurt Lindroth Brottsrotlarnas personal är fullt sysselsatt med att utreda de brott som kommer till deras kännedom på annat sätt än genom egen verksamhet.

Leif Persson Utredningsavdelningarna sammanställer uppgifter och bokför dem. Detektivarbete är en begränsad uppgift.

Kurt Lindroth Polisen måste ge förtur åt utredningar där den misstänkte är anhållen eller häktad. Eftersom ett av häktningsskälerna är fara för fortsatt brottslighet blir polisen i realiteten speciellt inriktad på återfallsbrottslighet.

Peter Nobel Recidivriskerna verkar i Sverige spela den största rollen när det gäller de särskilda häktningsskälerna. Häktningss-

utredningen fick i uppdrag att begränsa häktningsgrundens användningsområde. Arbetet har lett fram till förslag om att två recidivfall ska vara häktningsgrundande. Det ena är avbrytande av pågående brottslighet och det andra fallet är förhindrande av allvarligt brott.

Erik Christensen Den danske politimesteren styr arbetet i sitt distrikt. Han är ansvarig för prioriteringar av uppgifter inför justitiedepartementet, från vilket det inte ges några prioriteringsdirektiv. Ett av de svåraste problemen i praktiken är att få omprioriteringar mot allvarligare ekonomisk kriminalitet accepterade av kriminalpolis och polisens jurister. Det är lättare att jaga tjuvar och det arbetet ger fortare synbara resultat. För några år sedan fanns det i Danmark en politisk press att göra en effektivare insats mot grövre professionell ekonomisk kriminalitet. Utbildning av jurister och poliser samt samarbete med specialister ökade såväl intresset som de konkreta resultaten.

Holger Romander Man har också i Sverige velat prioritera bekämpande av den ekonomiska brottsligheten och håller även här på att bygga upp en organisation. Det krävs speciella resurser och verksamheten måste vara centraliserad för att kunna vara effektiv.

Konkurrens- och återfallsregler

Leif Persson Förändringar av konkurrensläran kan få kriminalpolitisk betydelse. Debatten styrs i hög grad av siffror över brottsutvecklingen. Dessa går vanligen tillbaka till anmälningsstatistikens siffror, bakom vilka det finns många konkurrensmässiga överväganden rörande antalsräkning av brott.

Dag Victor Genom avskaffandet av 26:3 Brottsbalken är återfall inte längre en rättsdogmatisk kategori i svensk rätt. Men återfall är fortfarande ett aktuellt kriminalpolitiskt problem. Departementschefen vill med upphävandet av stadgandet minska användningen av frihetsberövande påföljder och avkorta längden av dem som inte kan undvikas. Samtidigt säger han, att bestämmelsen inte tillämpats annat än i undantagsfall. Straffskalorna har varit tillräckligt vida för att rymma straffskärpningar på grund av återfall.

Holger Romander Det är tveksamt om förarbetena besvarar frågan vad som nu är gällande rätt i Sverige — ska man eller ska man inte höja straffet vid återfall?

Per Jermsten Ser man reformen i sitt sammanhang visar det att avsikten är att minimera användningen av återfall som straffskärpande grund. Av politiska skäl är det inte möjligt att säga att återfall aldrig får inverka i straffskärpande riktning. Bakom den begränsade reformen kan spåras ett avståndstagande från behandlingsideologin.

Göran Elwin Det kommer, åtminstone i praxis, att utbildas en ny ideologi kring återfallen vilken kan ersätta den gamla. Allmänpreventiva idéer har diskuterats av många, men det kvarstår fortfarande idéer av mera individualpreventiv karaktär. Det är möjligt att en ändring av påföljdssystemets utformning så att brottslingens karaktär beaktas mindre än brottets skulle leda till ett proportionalitetssystem.

Sten Heckscher I det ideologivakuum som uppstått kan det mest fruktbara vara att börja med att skärskåda en del gamla enkla argument av typen en gång ingen gång, rättegången och domen har ett symbolvärde.

Dag Victor Om man med återfallsregel menar en regel som innebär att en tidigare brottmålsdom, eller frånvaro av dom, ska eller kan påverka påföljdsval och straffmätning, så är påföljdsvalsreglerna i brottsbalkens kapitel om påföljderna inte återfallsregler, eftersom det viktiga där är en helhetsbedömning.

Det brukar i allmänhet anses självklart, att återfall ska påverka påföljdsval och straffmätning. Upprepad brottslighet är allvarigare än engångsbrottslighet. Samtidigt tycks det vara lika uppenbart att om brotten är av olika karaktär eller grovhetsgrad eller om det är ett ringa brott ska en tidigare brottmålsdom inte ha någon betydelse.

Det finns skiftande meningar om hur återfallet ska inverka. Även om den vanligaste är att det anses vara en straffskärpningsgrund finns också exempel på motsatsen. Ser man återfall som misslyckade samhällsåtgärder, kan konsekvensen bli krav på lägre straff eller i vart fall en annan påföljd vid recidivism.

Det finns en ganska stark domstolstradition, som delvis uppväger bristen på vägledande lagstiftning. Men en legal reglering av återfalls betydelse för påföljdsval och straffmätning skulle kunna främja enhetlighet och förutsebarhet i rättstillämpningen. Det går knappast att skapa en generell återfallsregel. Någon typ av differentiering måste finnas. Domstolarna skulle därmed bli tvungna att motivera sina ställningstaganden. Det skulle bli lättare att kritisera lagstiftningen, eftersom premisserna skulle framgå tydligt. Man borde försöka åstadkomma ett system där tvång till rättslig argumentering förenas med flexibilitet, både när det gäller enskilda falls speciella omständigheter och systemets föränderlighet. Systemet kan inte inskränkas till återfallsregler, utan vid påföljdsval och straffmätning är det nödvändigt att också andra typer av hänsyn tas.

Göran Elwin Om det inte finns återfallsregler i lagform uppstår risk för att makten förskjuts från lagstiftaren till de rätts-tillämpande myndigheterna.

Vagn Greve I dansk rätt tilläggs återfall betydelse i större utsträckning än i det svenska systemet. Återfallsregler används

på alla nivåer. Likställs förstagångsförbrytelser med återfallsbrottslighet försvinner argumenten för att bedöma debutanter mildare. Konsekvensen blir inte en mild behandling andra gången, utan en hård behandling första gången.

Erik Christensen Då det gäller effekten på straffnivån skulle resultatet troligen bli en generell höjning.

Det skulle bli svårt att i Danmark genomföra en regel där avkall görs på all återfallsfunktion. I synnerhet när det gäller specialstraffrätt, där överträdelser sker gång på gång efter ekonomiska överväganden, är det praktiskt, ändamålsenligt och etiskt försvarbart att fördubbla böterna tills gärningsmannen inte längre anser att det lönar sig att fortsätta med kriminaliteten. Återfallets straffskärpande verkan kan dock vara mindre rimlig vid brott med högt mörktal.

Eftergifter

Raimo Lahti Upprepad brottslighet är inte något uttryckligt hinder för eftergift i något nordiskt lands lagstiftning. Myndigheterna tillämpar stadgandena, med stöd av förarbeten, som om tidigare brottslighet kan begränsa användandet av eftergifter. Hur det straffrättsliga systemet allmänt förhåller sig till upprepat brott inverkar på återfalls betydelse för eftergifter.

Erland Aspelin Eftergift kan ses som ett led i påföljdssystemets upptrappningsmekanism. Man vill inte ingripa mer än nödvändigt vid första upptäckten, utan nöjer sig med den varning som ligger i själva upptäckten. Men därmed har en sanktion skapats. Om upptrappning ska kunna ske andra gången, måste det finnas en effektiv registrering. Så länge polisen inte känner till tidigare eftergifter är det först när förseelsen når en viss svårhetsgrad som andra åtgärder sätts in.

Dag Victor Det är mer tveksamt om återfallsmekanism ska få förekomma, då eftergiften inte hänför sig till individen (debutanten) utan till gärningen. Förseelsen är så lindrig att straffrättsingripande inte sker.

Erland Aspelin Kan man i framtiden tänka sig att utvidga förfarandet med rapporteftergift, som generellt skär bort de mindre förseelserna? I verkligheten är förfarandet inte onormalt, eftersom upptäcktsrisken är låg. Detta leder till ett otillfredsställande slumpmässigt urval av dem som åtalas.

Påföljdsval och straffmätning

Göran Elwin Efter avskaffandet av 26:3 BrB kommer det att utbildas en ny ideologi kring återfall. Även om syftet med reformen är att minimera återfallet som straffskärpningsgrund, kvar-

står problemet att det inte finns något normalstraff. Dessutom är påföljdssystemet konstruerat med en inbyggd återfallsregel. Domstolarna har utvecklat en informell regel för påföljdsväl. Vid vissa brott är lagbrytarens person av avgörande betydelse för påföljdens art. Den sociala prognosen är viktig, då en debutant ska dömas. Men det är möjligt, att detta kriterium därmed har spelat ut sin roll och att domstolen vid kommande rättegångar i stället ser till tidigare brottslighet. Recidivisten får lika strängt straff eller flyttas upp ett steg. Det går däremot inte att flytta ned någon ett steg, dvs utdöma ett mindre straff.

Sten Heckscher En lagbrytare som återfaller fick tydligen inte tillräcklig „behandling“ efter den tidigare kriminaliteten. Behandlingsideologin bakom brottsbalken leder till straffskärpning vid upprepade brottslighet och därmed uppstår påföljdssystemets trappstegsmekanism.

Leif Persson Det verkar som om påföljden för en persons upprepade brottslighet kan trappas upp till en viss nivå och sedan börjar man om från början igen.

Göran Elwin Det tidigare och det nya brottets likhet har betydelse, liksom tidsrymden mellan dem. Finns det något positivt kriterium, kan det motverka återfallets skärpande effekt.

Även om 1:7 BrB avser påföljdsvalet, finns det inget som hindrar, att bestämmelsen också får betydelse för straffmätningen. Den informella regel, som ger höjt straff inom straffskalan vid återfall, är ett resultat av straffmätningstradition och behöver inte påverkas av sloandet av 26:3 BrB.

Sten Heckscher 26:3 BrB reglerade straffskalans förändring vid fängelsestraff. Den hade ingen betydelse för påföljdsvalet. Det är möjligt att ha kvar straffskärpning, då det gäller val av påföljd. Men om man accepterar att det är återfallet som gör att domstolen byter nivå inom systemet, från skyddstillsyn till fängelse exv, så är det ingen principiell skillnad mellan förflyttning från skyddstillsyn till fängelse och förflyttning från fängelse fyra månader till sex månader. Det är i båda fallen fråga om straffskärpning.

Återfall är en försvårande omständighet, när domstolarna bestämmer påföljd. Det finns i 34 kap BrB stöd för att straffskärpning kan eller bör ske då någon återfaller i brott. Men det finns också situationer, där återfall kan medföra mildare straff. Konkurrensläran kan leda till att någon, som gjort sig skyldig till flerfaldig brottslighet, gynnas.

Erland Aspelin En konsumtionsdom innebär att det nya brottet blir utan särskild påföljd. Domstolarna är ovilliga att använda frihetsberövande påföljder för ordinära förmögenhetsbrott. En skyddstillsyn kan få avse flera förseelser i rad som en person förövar.

Sten Heckscher Ju fler brott någon har begått, desto svårare blir det att undanröja skyddstillsynen, eftersom fängelse framstår som ett drakoniskt straff för den sista gärningen i jämförelse med den tidigare brottsbelastningen som består av flera liknande gärningar.

Erland Aspelin Men efter några gånger måste domstolens tålamod tryta.

Jan Alvå Det finns domstolar som fäster mindre vikt vid den brottslighet, som ingått i de tidigare skyddstillsynerna. Den går inte helt att bortse ifrån, men det aktuella brottet, den gång skyddstillsynen undanröjs, är viktigast.

Erland Aspelin En förfining av trappstegsmekanismen skulle ytterligare differentiera möjligheterna att ge domstolarna ständigt nya chanser att undvika frihetsberövande påföljder.

Jan Alvå Problemet blir annorlunda, om man går utanför Sverige. I ett system med villkorlig dom med straffmätning i stället för skyddstillsyn går det inte att undvika att den gång, man dömar ut straff, verkställa tidigare utdömt straff.

Sten Heckscher 34 kap BrB är inte enbart tekniskt besvärligt, utan det lämnar också alltför stort utrymme för den enskilde domarens rättstillämpning. Det finns ett behov av enhetliga principer.

Vite och förhöjt vite är visserligen ett processuellt tvångsmedel, men där finns ett exempel på en direkt skärpning vid återfall.

Alvar Nelson En återfallsregel uppkommer om man visserligen ger samma straff vid varje ny förseelse, men en nödvändig auktorisation fräntas gärningsmannen efter ett antal gånger.

Göran Skogh Det är också viktigt att skilja den effekt av straff, som innebär att någon mister det allmänna sociala förtroende han har i viss arbetsuppgift, från den straffrättsliga reaktionen.

Henrik Grönqvist De finska straffmättningsreglerna ska ge domstolarna vägledning för bestämmande av påföljd inom tillämpligt stadgandes latitud. Det tidigare återfallsstadgandet tillämpades inte såsom det var avsett. Domstolarna bestämde påföljden inom straffskalans ram. Bestämmelsen kom i stället att fungera som ett straffmättningsstadgande och därmed fick återfallet alltför stor betydelse. De normalstraffzoner som uppkommer i praxis ska också i fortsättningen vara vägledande för domstolarnas straffmätning. Lagens straffmättningsgrunder anger de omständigheter som kan motivera straffskärpning eller strafflindring. Enhetlighet i rättspraxis är viktig och därför kan avsteg från normalstraffet inte ske utan att det finns någon omständighet som motiverar det. Men det är inte meningen att tillämpningen ska vara helt automatisk och mekanisk.

Återfall nämns inte uttryckligen bland straffskärpningsgrunderna, utan det talas om tidigare brottslighet då förhållandet mellan denna och det nya brottet visar uppenbar likgiltighet för lagens förbud och påbud.

Ett tillfälligt återfall eller ett icke överlagt brott som ett led i ett levnadssätt är inte straffskärpningsgrunder.

Det finns i stadgandet inget krav på dom eller avtjänad påföljd. En förstagångsförbrytare kan få ett straff, som är strängare än normalstraffet. I praktiken lär dock de fall där hänsyn tas till oregistrerad kriminalitet komma att bli sällsynta.

Bestämmelserna reglerar straffmätning. De påverkar inte valet av tillämpligt straffstadgande och straffart. Det är dock möjligt att de omständigheter, som lagen anger som straffmätningsskäl, kommer att inverka på valet av påföljd.

Brottslingarnas ömsesidiga bedömning av varandra

Ulla Bondeson De flesta fängelseskildringar visar ett fångsamhälle med värderingar och normer motsatta dem som finns i samhället utanför. Framgångskriterierna är desamma i de båda kulturerna. Den som bäst uppfyller gruppens förväntningar och normer får hög status. Den skicklige hantverkaren uppskattas. De mest kriminellt belastade är mest populära i fångsamhället. Det finns positiva samband mellan popularitet och kriminalitet på samtliga typer av anstalter. Ledargestalterna har längre domar att avljäna, är många gånger recidivister och gör sig oftare skyldiga till disciplinära brott på anstalten. Populariteten ökar med intagnings tid på anstalten.

Fången tvingas, genom förlusten av social identitet och egenvärde, in i ett nytt samhälle med en ny värdeskala och därmed uppstår en ny identitet. Det kan också påvisas ett samband mellan kriminalitet och anpassning till fångsamhället. De hårdast belastade individerna innehar de flesta av gruppens värderingar. Gamla lagbrytare som är internerade (och som begår nya brott under anstaltstiden och därför aldrig kommer ut) har inrättat sitt liv till interneringsinstitutionen. Gamla tiders brännmärkning av brottslingar har ersatts av att de intagna med tatueringar och andra märken visar hur många domar de fått, vilka anstalter de suttit på osv. Långa och många domar är något ärofyllt som ger hög status.

Kurt Lindroth Den publicitet de hårt belastade får fungerar på samma sätt.

Göran Skogh En position inom fängelsesystemet kan vara att föredra framför att vara en person med låg status i samhället utanför.

Ulla Bondeson Det finns också flera andra faktorer som resulterar i fortsatt brottslighet. Det dåliga utgångsläget gör att det är svårt att lyckas anpassa sig i samhället. Kraven är högt ställda och påfordrar omedelbar anpassning.

Alvar Nelson Det är sällan fråga om en rehabilitering, utan i bästa fall en habilitering. Man kan ifrågasätta om det föreligger någon större skillnad i värdeidentitet före och under anstalts-tiden.

Leif Lenke Kriminalitet kan ses som handling eller beteende. För den grupp lagöverträdare som inte återfaller är brottet en handling. Det kännetecknande för recidivister är att kriminaliteten är ett beteende. Det finns ringa möjligheter för kriminalpolitiken att påverka beteendet. Oberoende av om man utnyttjar recidivtillägg eller ej, kommer det att bli en form av evigt straff, eftersom man straffar gång på gång.

Leif Persson En legal försörjningsmöjlighet skulle kunna vara ett alternativ, som stoppar framtida kriminalitet. Men i ett visst läge och i en viss situation är det legala liv, som kan erbjudas, inte något konkurrenskraftigt alternativ. Varför byta ut en inte alltigenom ryslig tillvaro utan socialt ansvar mot något tråkigare?

Allmänhetens inställning till upprepade brottslighet

Ulla Bondeson I en undersökning fick ett antal personer gissa hur domstolen skulle bestämma påföljden för två gärningsmän, som hade begått samma brott. Den ene hade ordnade sociala förhållanden, medan den andre hade sämre prognos. Det framkom att allmänheten har en relativt god uppfattning om hur domaren skulle döma. Men majoriteten betraktar inte prognostänkandet, som det tillämpas i gällande rätt, som rimligt. En uppfattning, som avviker från praxis, motiveras oftast med att samma brott ska ge samma straff, vilket är en del av likheten inför lagen.

Allmänheten känner också till återfallets betydelse som skärpningsgrund vid straffmätning. Majoriteten förordar dock även här hänsyn till det aktuella brottet och vill fränkänna tidigare kriminalitet betydelse.

Undersökningen ger stöd för slutsatsen, att det allmänna rättsmedvetandet inte kan åberopas som stöd för prognostänkande och straffskärpning vid återfall.

Sten Heckscher Ett problem med undersökningar av denna typ är att svaren kan vara avhängiga av hur frågan ställs och hur den som frågar agerar. Resultaten blir olika, om man börjar med att fråga om debutanter ska bedömas mildare eller om utgångspunkten är straffskärpning för recidivister.

Leif Persson Det är lättare att fråga människor om deras beteende än att studera beteendet. Men attityder är inte stabila, utan påverkas av debattläget. Det finns risker förknippade med att dra långtgående slutsatser av en intervjuundersökning i en abstraherad situation.

Göran Elwin En undersökning om hur allmänheten tror, att myndigheterna löser konflikter säger ingenting om hur människorna själva tar itu med sociala konflikter på sin egen nivå.

Sten Heckscher Det kan genom undersökningar av detta slag konstateras att det existerar vissa värderingar som människor väljer vid vissa tidpunkter.

Klaus Mäkelä Även om det inte går att få fram någon exakt fördelning av människor i olika typer, så går det att ta reda på vilka begreppsliga strukturer de utnyttjar.

Erland Aspelin I kommittéer och utredningar känner ledamöterna ständigt behov av att få stöd för sina förslag i utredningar om folkets mening.

Sten Heckscher Men det finns risk för att ett beslutsfattande legitimeras på detta sätt genom att de undersökningar, vilka stämmer med den värdering lagstiftaren redan från början utgått från, väljs ut och de andra ratas.

Dag Victor Straffsystemets utformning kan inte enbart göras till en demokratisk fråga, baserad på det allmänna rättsmedvetandet. Det är också viktigt att ta hänsyn till hur de som utsätts för systemet upplever det. För de övriga är det tillräckligt att det finns ett fungerande system.

Klaus Mäkelä Även om det finns betänkligheter då det gäller undersökningen ovan, visar den att likhets- och rättvisetänkande är viktigt för människor. Ett brott ska ge samma straff oberoende av omständigheter, som kan knytas till brottslingen.

Men det är möjligt att hävda att det är ett psyko-moraliskt faktum att om någon gör något man anser vara fel, så blir man argare om han gör det på nytt. Detta gäller också domarna och därför måste det regleras. Annars blir det bara ett emotionellt faktum och det är inte bra i rättssammanhang.

Lena Holmqvist.